

Conjunctuurenquête Nederland

Tweede kwartaal 2016

Meer werkgelegenheid verwacht

Voorwoord

Dit rapport geeft de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het tweede kwartaal 2016.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het 'Ondernemersvertrouwen Nederland'. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het Ministerie van Economische Zaken. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Dit rapport is gepubliceerd op 17 mei 2016.
Het rapport van de Conjunctuurenquête derde kwartaal 2016 wordt op 16 augustus 2016 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenspatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoensinvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het Ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenspatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

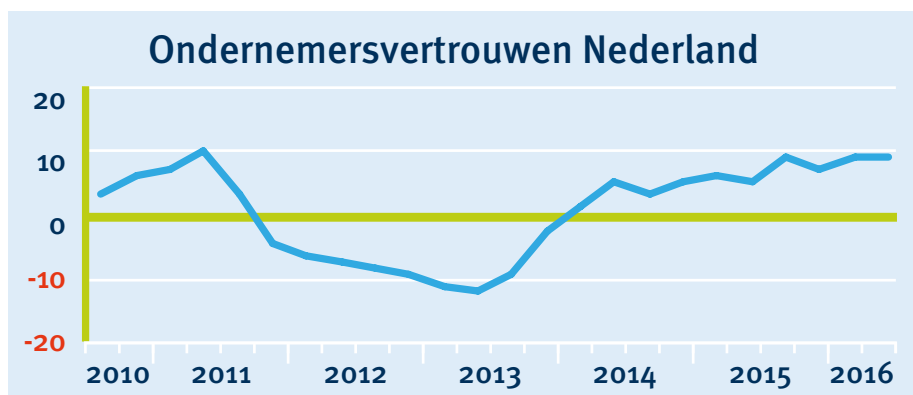
Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand april 2016.

Ondernemers positief gestemd

Voor het tiende kwartaal op rij is het vertrouwen van ondernemers fors positief. Het ondernemersvertrouwen voor het tweede kwartaal van 2016 komt iets lager uit dan een kwartaal eerder. In 2011 bereikte het ondernemersvertrouwen met 10,1 de hoogste stand sinds de eerste meting in 2008. Daarna

verslechterde het sentiment tot -11,7 in 2013. Sindsdien is er sprake van een opgaande trend in het ondernemersvertrouwen. De laatste vier kwartalen lijkt het ondernemersvertrouwen te stabiliseren.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland en VNO-NCW

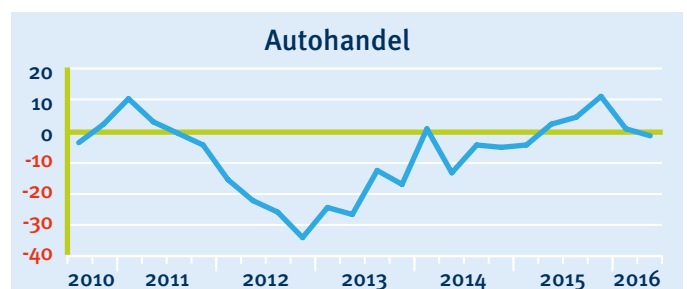
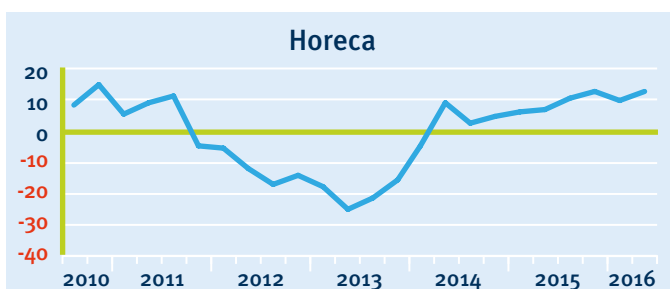
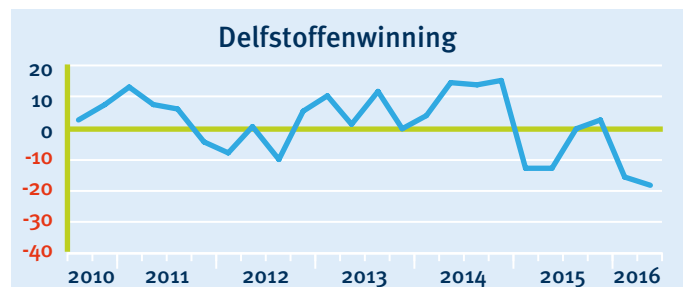
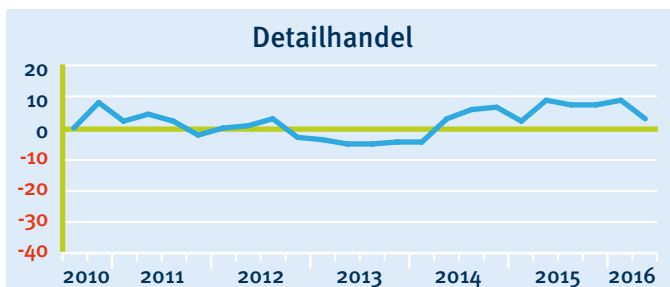
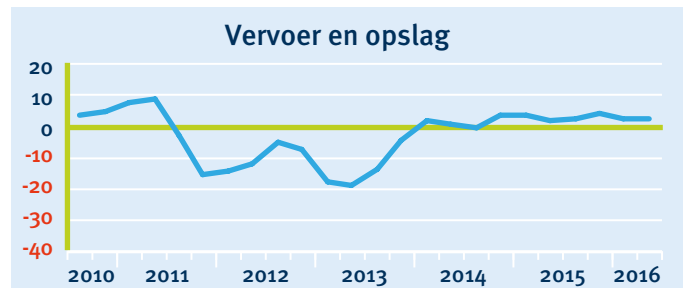
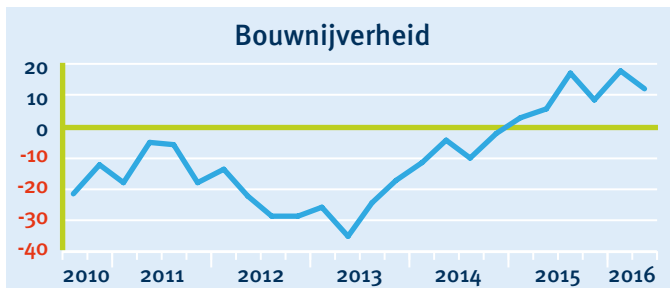
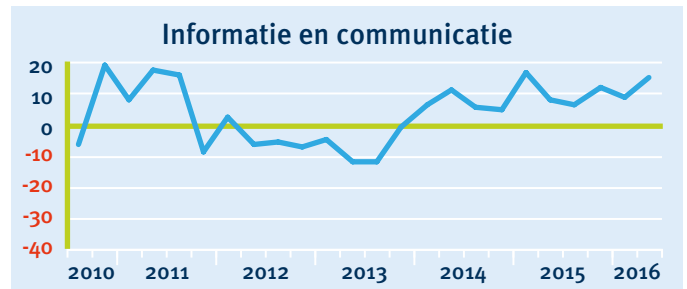
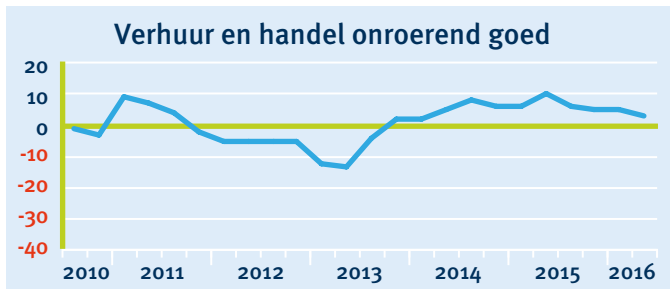
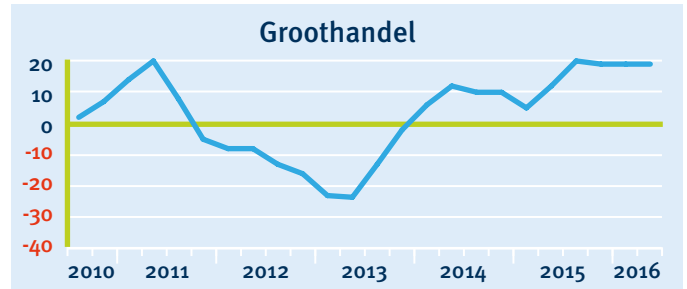
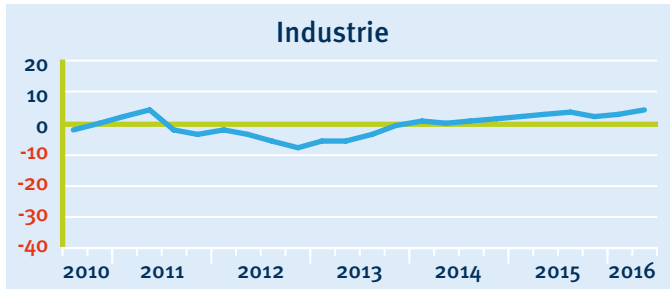
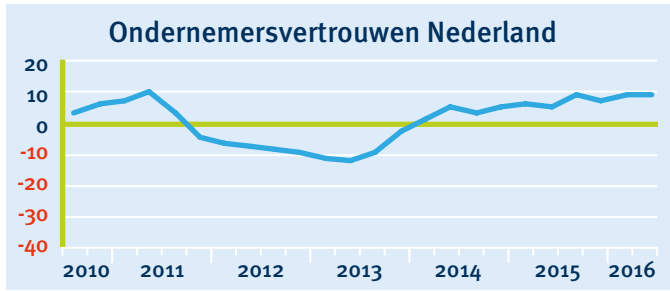
Verder in deze rapportage:

- **Ondernemersvertrouwen positief in meeste sectoren** pagina 5
- **Bedrijfsleven nog steeds positief gestemd** pagina 6
- **Uitgelicht** pagina 8
- **Uitgelicht: Groei werkgelegenheid verwacht** pagina 9
- **Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie** pagina 10

Ondernemersvertrouwen per sector

Uitkomsten tweede kwartaal 2016

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen positief in meeste sectoren

De stemming van ondernemers is in het tweede kwartaal iets lager dan in het voorgaande kwartaal. Waar het ondernemersvertrouwen in het eerste kwartaal uitkwam op 9,3, komt het nu uit op 8,8. Daarmee is het sentiment overtuigend positief. Er is nu twee en een half jaar op rij sprake van een positief sentiment onder ondernemers, waarbij het afgelopen jaar het ondernemersvertrouwen structureel boven de 5 ligt. In de meeste sectoren daalt het ondernemersvertrouwen licht.

Grootste afname vertrouwen in detailhandel

In de detailhandel nam het vertrouwen van ondernemers af van 9,0 in het eerste kwartaal van dit jaar naar 3,2 in het tweede kwartaal. Dat ligt voornamelijk aan de minder positieve verwachting van de omzet. Toch is de stemming in de detailhandel nog steeds positief en duidelijk gunstiger dan drie jaar geleden toen het ondernemersvertrouwen op -4,6 stond.

Bouwondernemers iets minder positief

Ook in de bouwnijverheid is het ondernemersvertrouwen iets minder positief dan drie maanden geleden. Opvallend is dat het vertrouwen in deze sector het laatste jaar op en neer gaat met uitschieters naar boven in het eerste en derde kwartaal en dalen in het vierde en in het huidige kwartaal. Ondanks de dynamiek in de afgelopen kwartalen blijft het sentiment positief. Sinds de zomer van 2013 is er sprake van een zeer sterk opgaand ondernemersvertrouwen. Het ondernemersvertrouwen staat in de bouwsector met 12,2 ruim in de plus.

Verbetering sentiment informatie en communicatie

In de industrie, de horeca en in de informatie en communicatie is het ondernemersvertrouwen verbeterd. Met name in de laatstgenoemde branche is het verschil met vorig kwartaal

aanzienlijk. Het ondernemersvertrouwen nam toe van 9,1 in het afgelopen kwartaal naar 15,3 in het huidige kwartaal. Dit komt vooral door de positieve omzetontwikkeling, die door veel ondernemers in deze branche wordt gemeld.

Groothandelaren het meest positief

Net als in het voorgaande kwartaal is het ondernemersvertrouwen in de groothandel het hoogst van het gehele

bedrijfsleven. De stemmingsindicator kwam evenals vorig kwartaal uit op 19,2. Het sentiment in deze sector bevindt zich al vier kwartalen op rij rond dit niveau.

Negatief sentiment in autohandel en delfstoffenwinning

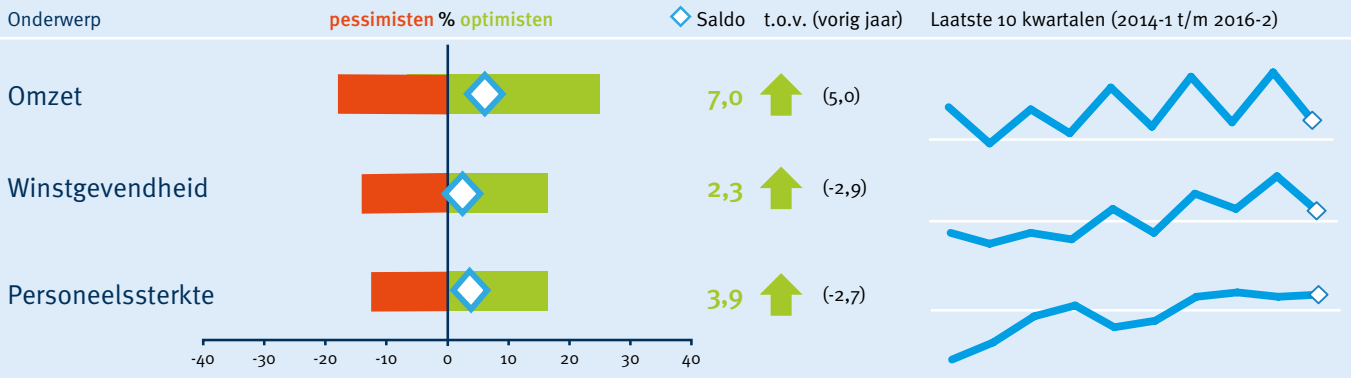
In de delfstoffenwinning bevindt het ondernemersvertrouwen zich op het laagste niveau sinds 2009. De stemming is in de afgelopen drie maanden verder verslechterd; het ondernemersvertrouwen daalde naar -17,9. In de autohandel kwam het ondernemersvertrouwen vorig kwartaal nog licht positief uit op 0,9.

Nu is het ondernemersvertrouwen in deze branche met -0,9 licht negatief. De daling van de omzet in de afgelopen drie maanden draagt hier met name aan bij. Deze daling kan worden verklaard door het aflopen van de aantrekkelijke fiscale maatregelen voor lease-auto's per 1 januari 2016, waardoor verkopen naar voren zijn geschoven.

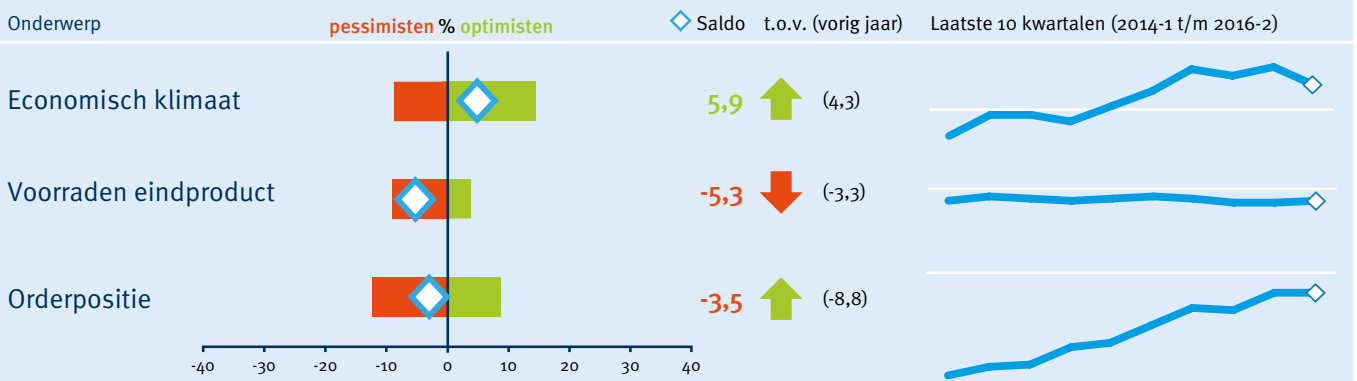
Het ondernemersvertrouwen in de groothandel is het hoogst van het gehele bedrijfsleven

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
 Kijk voor meer detailinformatie op Statline

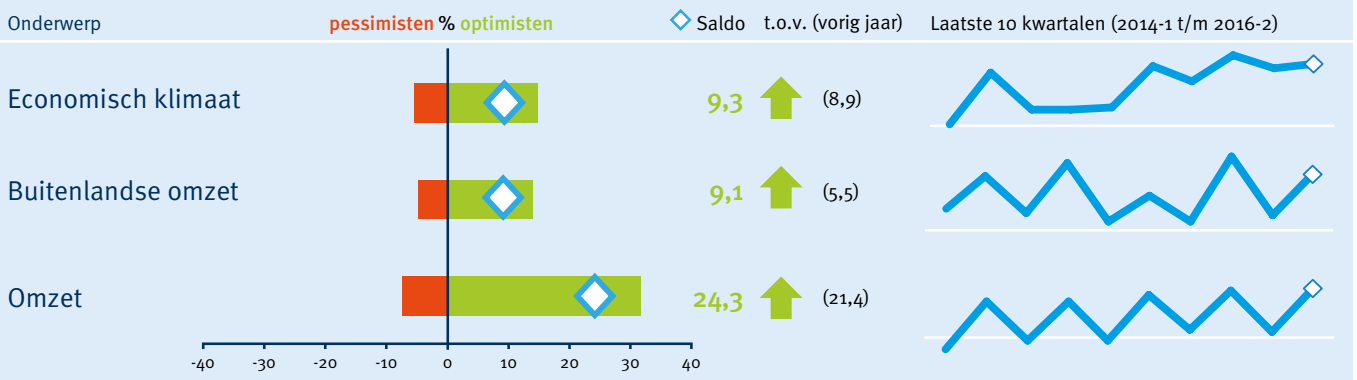
Ontwikkelingen eerste kwartaal

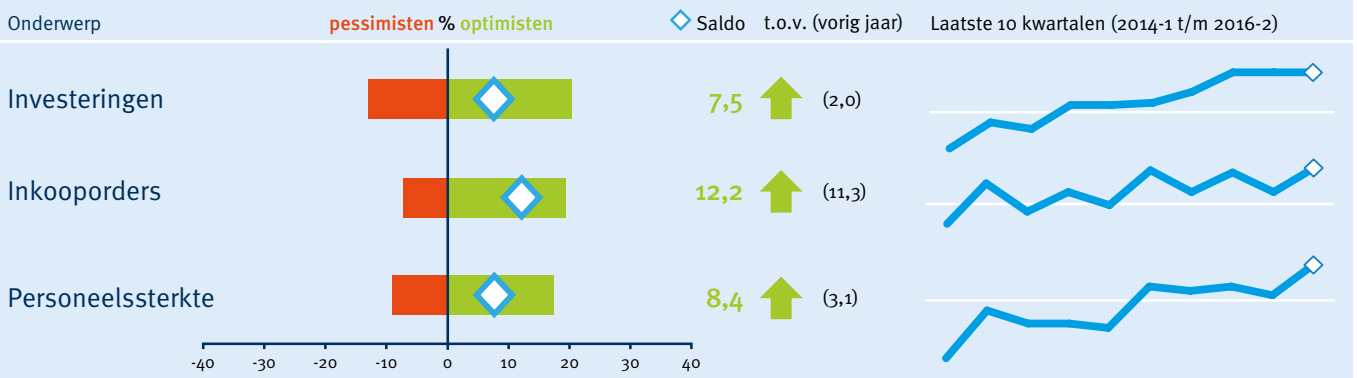
Beoordelingen van de ondernemer (begin van het tweede kwartaal)

Verwachte ontwikkelingen tweede kwartaal

Verwachte bedrijfsvoering tweede kwartaal

Bedrijfsleven nog steeds positief gestemd

Het Nederlandse bedrijfsleven geeft positieve signalen af, zo blijkt uit de indicatoren in het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland. Met uitzondering van het oordeel over de voorraden zijn ondernemers over alle indicatoren positiever dan een jaar geleden.

Terugkijkend op het afgelopen kwartaal is het aantal ondernemers dat de omzet zag stijgen groter dan het aantal dat een omzetsdaling aangeeft. Ook voor wat betreft de winstgevendheid en de personeelssterkte waren in het afgelopen kwartaal ondernemers met een toename van de omzet in de meerderheid. De ontwikkeling van zowel de personeelssterkte als de winstgevendheid is de laatste vier kwartalen per saldo positief, volgens de ondernemers.

Aan het begin van het tweede kwartaal zijn ondernemers per saldo positief in hun beoordeling van het economisch klimaat en ontevreden over de voorraden eindproduct en de orderpositie, al zit er in het oordeel over de orderpositie wel een stijgende lijn. De groep die de voorraden eindproduct te groot vindt, is iets

groter dan vorig jaar in het tweede kwartaal. Per saldo vinden ondernemers de orderpositie te klein. De groep die hierover negatief gestemd is, is iets groter dan vorig kwartaal. Sinds de start van de waarneming oordeelden ondernemers structureel fors negatief over hun werkvoorraad. De laatste kwartalen echter is het oordeel beduidend minder negatief.

De verwachtingen voor het tweede kwartaal zijn positief. Ondernemers verwachten een verdere verbetering van het economisch klimaat. Deze verwachting is ongeveer gelijk aan die in het tweede kwartaal van 2015. De verwachtingen voor de buitenlandse omzet en de totale omzet zijn positiever dan vorig jaar in dezelfde periode.

Ondernemers zijn ook positief over de verwachte bedrijfsvoering in het tweede kwartaal. Per saldo verwacht een meerderheid van de bedrijven meer te investeren en meer orders te plaatsen. De verwachtingen over de personeelssterkte zijn positiever dan ze ooit geweest zijn sinds het begin van de metingen eind 2008.

Ontwikkelingen eerste kwartaal

Onderwerp

pessimisten % optimisten

Omzet

◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar) Laatste 10 kwartalen (2014-1 t/m 2016-2)

7,0 ↑ (5,0)

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp: in de Conjunctuurenquête Nederland wordt ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat.

Staafdiagram (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo: het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven.

T.o.v. vorig jaar: het saldo van het zelfde onderwerp in het zelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoenseffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering.

Lijndiagram (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoenscorrectie toegepast. De witte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

Uitgelicht

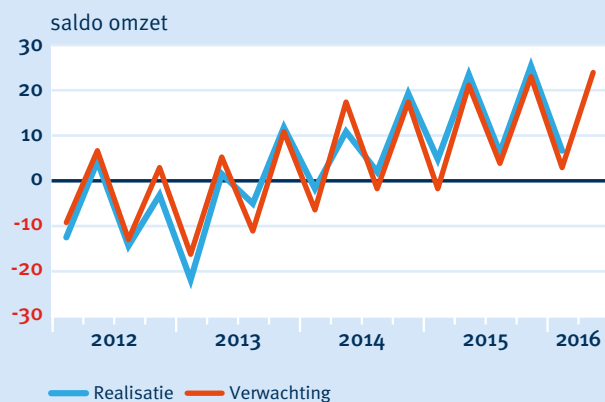
Bron: CBS, VNO-NCW, KvK, MKB Nederland, EIB

Kijk voor meer detailinformatie over onderstaand thema op StatLine

Verbetering omzet

Ondernemers weten de omzetontwikkeling doorgaans goed in te schatten. Tijdens de tweede helft van de crisis hadden de ondernemers per saldo wat positievere verwachtingen over de omzetontwikkeling dan zij uiteindelijk ervoeren. De afgelopen zeven kwartalen overtreft de ervaring nipt de verwachtingen. Binnen het seizoenspatroon is ook een opgaande trend te ontdekken.

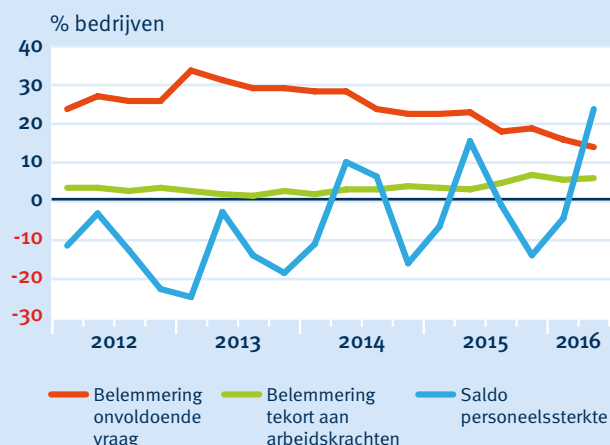
Verwachting omzet

Horeca aan start vakantie seizoen

In het tweede kwartaal maken horecabedrijven zich op voor het vakantie seizoen. Dan wordt weer extra personeel aangenomen om de vakantiepiek op te vangen. De pieken en dalen doen zich voor in de gehele horeca, maar vooral bij de logiesverstreking. De eet- en drinkgelegenheden hebben een minder scherpe zomerpiek. In het tweede kwartaal van 2013 had 30% van de horecabedrijven te maken met onvoldoende vraag. Nu is dat 13%. Met de verbetering van de vraag lijkt de behoefte aan personeel ook toe te nemen. Bij de aanvang van het seizoen 2013 waren er meer bedrijven met een krimpend personeelsbestand dan bedrijven met een groeiend personeelsbestand. Dit kwartaal verwacht per saldo 23% van de ondernemers uitbreiding van het personeelsbestand. Tegelijkertijd melden wat meer horecaondernemers dat zij moeite hebben om aan geschikt personeel te komen. Het percentage bedrijven dat te maken heeft met een tekort aan arbeidskrachten is in deze periode gestegen van 1 naar 5.

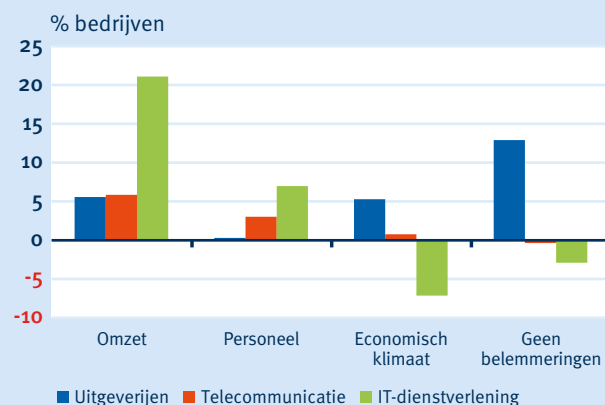
Ontwikkelingen horeca

Verschillen binnen de informatie- en communicatiesector

Hoewel het sentiment binnen de informatie- en communicatiesector is verbeterd, zijn er binnen deelsectoren grote verschillen. In vergelijking met een jaar eerder nam het positieve sentiment over de omzet en personeelssterkte in het afgelopen kwartaal vooral toe onder ondernemers in de IT-dienstverlening. Ook over de tarieven in het lopende kwartaal zijn ondernemers in de IT-dienstverlening positiever gestemd dan een jaar eerder. Uitgeverijen zagen in vergelijking met een jaar eerder vooral het economisch klimaat en de winstgevendheid in het afgelopen kwartaal toenemen. Zij ervoeren ook aanzienlijk minder belemmeringen.

Mutaties 2e kwartaal 2016 t.o.v. jaar eerder

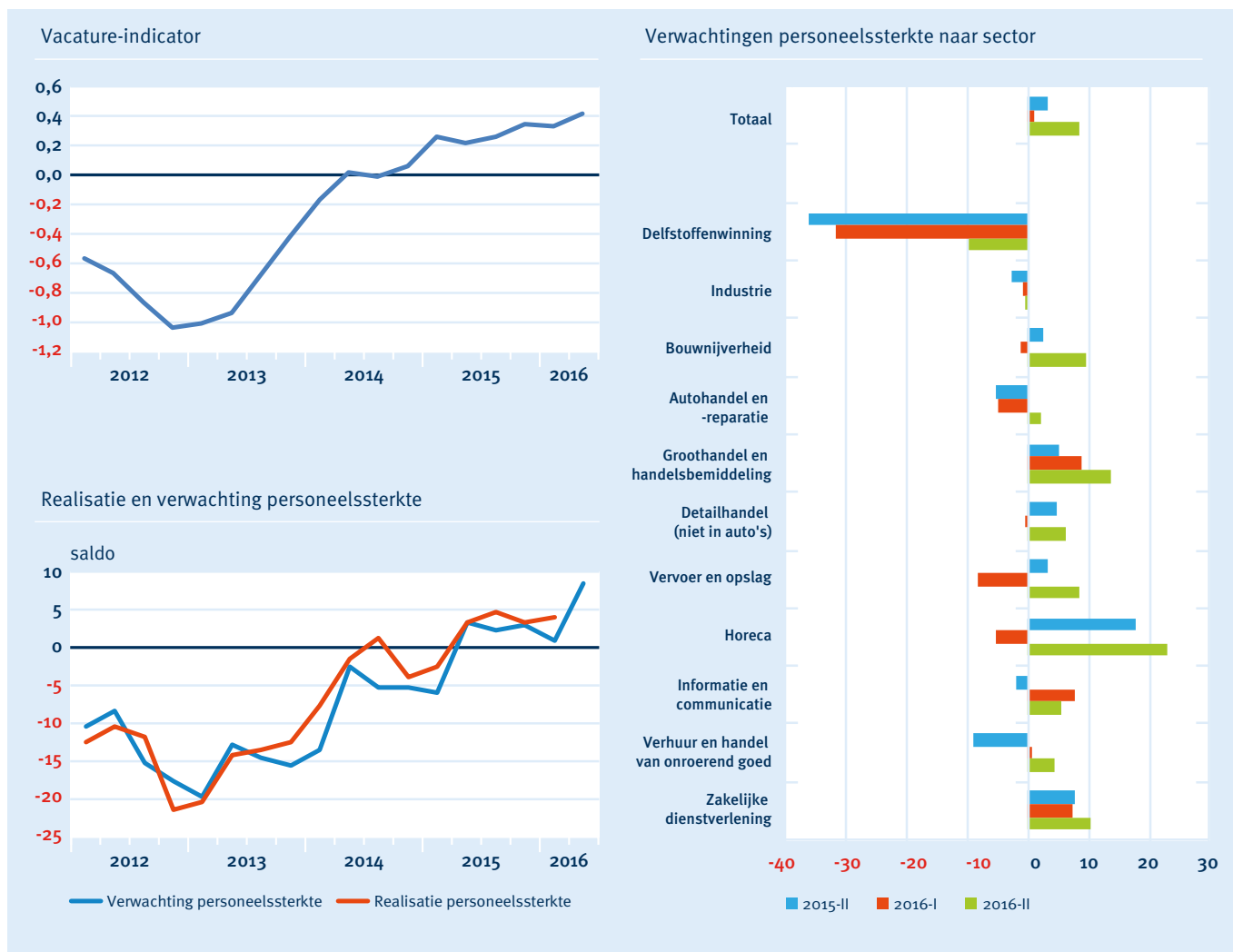

Uitgelicht: Groei werkgelegenheid verwacht

Bron: CBS, VNO-NCW, KvK, MKB Nederland, EIB

Kijk voor meer detailinformatie over de vacature-indicator en de personeelssterkte op Statline.

Het aantal bedrijven dat een toename van de werkgelegenheid verwacht is niet eerder zo hoog geweest als nu. Ruim 17 procent van de ondernemers verwacht een toename van de personeelssterkte in het tweede kwartaal van 2016. 9 procent verwacht een afname van de personeelssterkte. Daarmee komt het saldo uit op 8. Vergeleken met voorgaande kwartalen zijn ondernemers erg positief in hun verwachting van de personeelssterkte.

Ondernemers hebben vaak een goed beeld van de ontwikkeling van de personeelssterkte. Terugkijkend op de afgelopen jaren komen de saldi van de verwachting over het algemeen globaal overeen met de saldi van de gerealiseerde ontwikkeling van de personeelssterkte.

In alle sectoren zijn meer ondernemers positief in hun verwachtingen met betrekking tot de personeelssterkte dan in

dezelfde periode vorig jaar. In de horeca zijn per saldo de meeste ondernemers positief. Hier speelt mee dat de zomer voor de deur staat. Dan wordt in de horeca vaak veel tijdelijk personeel ingezet. Ook in de groothandel en zakelijke dienstverlening verwachten meer ondernemers dan gemiddeld een toename van de personeelssterkte. Alleen in de delfstoffenwinning is het aantal ondernemers dat een afname van de personeelssterkte verwacht groter dan het aantal dat een toename verwacht.

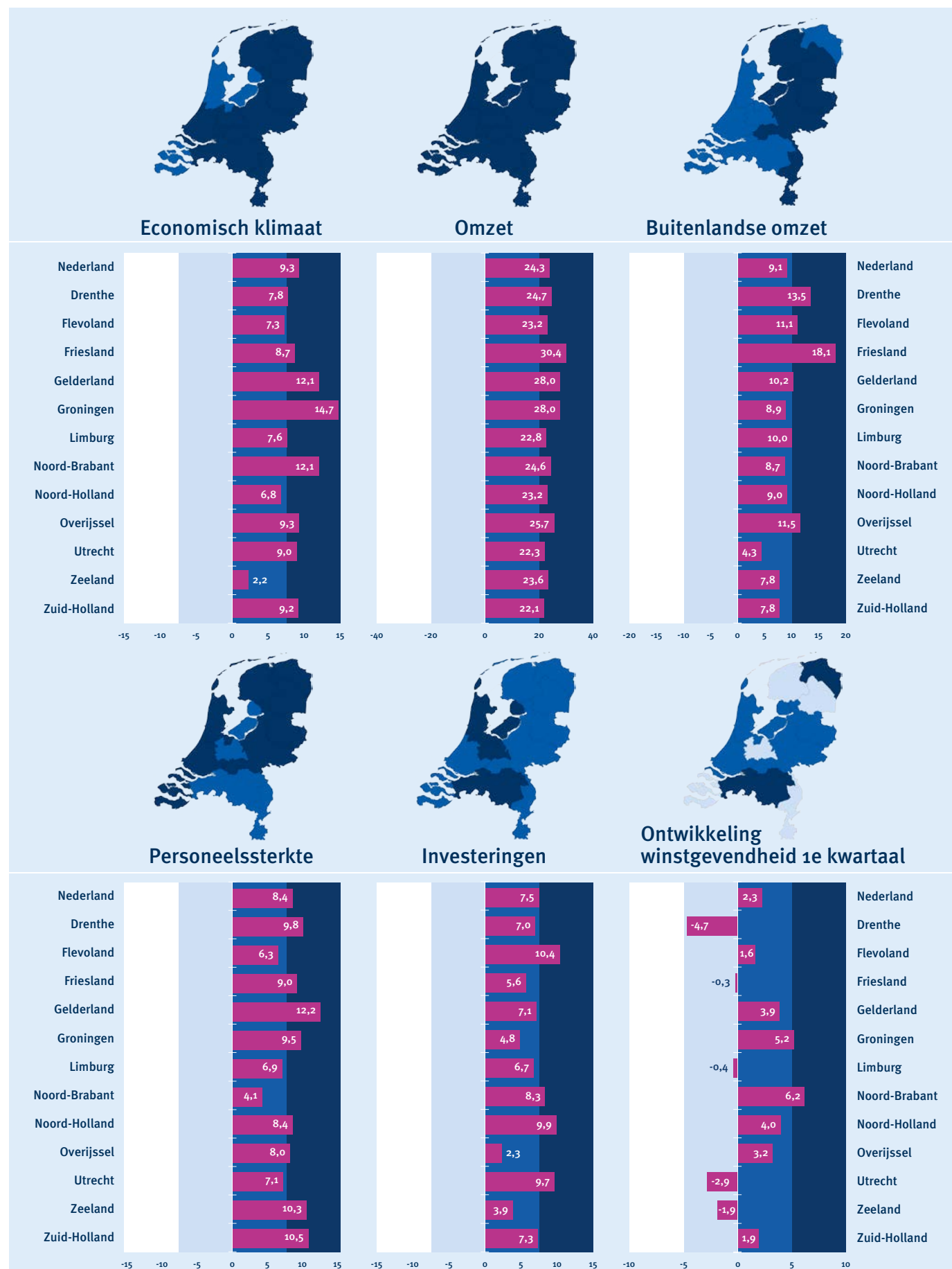
De vacature-indicator geeft de richting aan waarin het aantal vacatures zich waarschijnlijk zal ontwikkelen. Dit is gebaseerd op verschillende variabelen uit de COEN. Net als de verwachtingen voor de personeelssterkte, staat de vacature-indicator met +0,4 op positief. Dat betekent dat naar verwachting het aantal vacatures in het tweede kwartaal stijgt ten opzichte van het eerste kwartaal.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Uitkomsten tweede kwartaal 2016. Het betreft het verschil tussen de percentages optimisten en pessimisten per onderwerp, per provincie. Het betreffen vijf verwachtingen over het tweede kwartaal en een terugblik op de winstgevendheid in het eerste kwartaal.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Meeste indicatoren positief

De Conjuncturenquête Nederland maakt naast bedrijfstak en bedrijfs grootte ook onderscheid naar regio. Hierdoor is het mogelijk verschillen tussen provincies aan te geven. Ondernemers in Gelderland, Friesland en Groningen zijn in het tweede kwartaal het meest positief, gelet op de zes hiernaast getoonde indicatoren. Collega's in Zeeland en Utrecht zijn aanzienlijk minder optimistisch.

Vooraf Gelderland en Groningen voorzien verbeteringen

Ondernemers in Groningen, Gelderland en Noord-Brabant zijn per saldo positiever in hun verwachtingen over het economisch klimaat dan hun collega's in de andere provincies. Daarnaast voorzien Groningse en Gelderse ondernemers per saldo meer dan gemiddeld een toename van de omzet en personeelssterkte. Dit geldt ook voor het beeld over de ontwikkeling van de winstgevendheid in het eerste kwartaal van 2016. In Groningen spelen deze ontwikkelingen met name in de bouwsector.

Hoge omzetverwachtingen in Friesland

In vergelijking met andere provincies hebben Friese ondernemers de meest positieve omzetverwachtingen. Zowel voor de totale omzet als voor de buitenlandse omzet verwacht per saldo een groot deel van de ondernemers een toename. Wat de verwachtingen voor de investeringen betreft zijn Friese

ondernemers minder positief. Net als in Limburg waren er in Friesland nipt meer ondernemers die een afname van de winstgevendheid zagen.

Zeeland onder het gemiddelde

Zeeuwse ondernemers zijn vooral in hun verwachtingen over het economisch klimaat minder positief dan ondernemers in andere provincies. Ook in hun investeringsverwachtingen blijven de bedrijven in Zeeland per saldo achter op het gemiddelde. Alleen ondernemers in Overijssel zijn op dit gebied minder positief. Wel verwachten in Zeeland per saldo wat meer ondernemers een toename in de personeelssterkte. De winstgevendheid is volgens de ondernemers in Zeeland in het eerste kwartaal van 2016 verslechterd.

Meer investeringen in Utrecht

Over de verwachte totale en vooral de buitenlandse omzet zijn, in vergelijking met andere provincies, ondernemers in de provincie Utrecht per saldo beduidend minder positief gestemd. Wel zijn de Utrechtse ondernemers over de investeringen positiever dan gemiddeld. Dit geldt overigens ook voor ondernemers in Noord-Holland en Flevoland. Per saldo zagen de Utrechtse bedrijven net als in Zeeland de winstgevendheid in het eerste kwartaal van 2016 verslechteren, maar niet in dezelfde mate als in Drenthe.

Groningse en Gelderse ondernemers zien per saldo meer dan gemiddeld een toename van de omzet en personeelssterkte

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen

Verwachtingen voor het tweede kwartaal niet seizoengecorrigeerd

2015 4e kwartaal	2016 1e kwartaal	2016 2e kwartaal		Omzet	Personeel	Economisch klimaat
7,4	9,3	8,8	Totaal bedrijfsleven	24,3	8,4	9,3
2,6	-15,6	-17,9	Delfstoffenwinning	-15,4	-9,8	-12,3
2,4	3,2	4,7	Industrie	15,4	-0,2	0,8
8,3	17,6	12,2	Bouwnijverheid	38,1	9,5	17,6
11,4	0,9	-0,9	Autohandel en -reparatie	13,0	2,0	5,0
18,8	19,2	19,2	Groothandel	31,5	13,6	14,6
7,4	9,0	3,2	Detailhandel	30,5	6,2	15,5
4,5	2,6	2,5	Vervoer en opslag	17,3	8,4	5,0
13,2	10,3	13,4	Horeca	32,7	22,8	15,5
11,9	9,1	15,3	Informatie en communicatie	23,4	5,6	8,3
4,3	5,1	3,3	Verhuur en handel onroerend goed	5,8	4,3	0,4
8,0	14,7	12,5	Zakelijke dienstverlening	19,8	10,2	8,4

Meer informatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio
(landsdeel/provincie/COROP)

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN. Wilt u meer informatie? Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

CBS 088 570 70 70
info@cbs.nl

EIB 020 205 16 00
eib@eib.nl

KvK 088 585 15 85
kenniskdesk@kvk.nl

**MKB Nederland
en VNO-NCW** 070 349 03 49
kempen@vnoncw-mkb.nl

**ondernemers
plein**

VNO NCW